

С. Є. ДІДИК

Сергій Євгенович Дідик, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ (ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ)

У зв'язку з нинішньою кризою соціальної культури громадян в Україні правосуддя, яке має бути гарантом справедливості у суспільстві, перетворюється на інструмент вчинення свавілля. Щоб запобігти такому перетворенню потрібно культивувати соціальну культуру серед громадян у поєднанні з застосуванням передбаченого законодавством примусу до тих з них, які не піддаються такому культивуванню і все-таки чинять свавілля¹. Одним із видів такого примусу є кримінально-правовий.

Незважаючи на значний розвиток законодавства та наявність напрацювань у сфері кримінально-правової охорони правосуддя, залишається дискусійним ряд питань. Зокрема, питання визначення об'єкта злочинів проти правосуддя та порядку діяльності органів та осіб, що сприяють його здійсненню, відповідальність за які регламентовано розділом XVIII «Злочини проти правосуддя» чинного Кримінального Кодексу України (далі – КК України). Це пов'язано з відсутністю сьогодні на законодавчому рівні визначення поняття «правосуддя» і в теорії права не існує єдиного підходу до його розуміння.

До прийняття КК України 1960 р. у законодавстві й теорії права під поняттям «правосуддя» розуміли винятково судову діяльність щодо розгляду та вирішення справ. З появою в зазначеному Кодексі розділу, що передбачав відповідальність за злочини проти правосуддя, поняття «правосуддя» в кримінальному праві набуває більш широкого значення. Кримінально-правові норми, що були включені до цього розділу, захищали не лише інтереси власне судової діяльності, а й охороняли законну діяльність посадових осіб і громадян, що сприяють здійсненню правосуддя. Таким чином, у кримінальному праві термін «правосуддя» набув більш широкого значення – кримінально-правового. У зв'язку з цим виникають дискусії: чи є таке розширене тлумачення поняття «правосуддя» доречним, чи не суперечить воно законодавству? Також виникає ряд проблем при визначенні об'єкта злочинів проти правосуддя.

Все вищевикладене зумовлює актуальність цієї проблеми та важливість її дослідження.

Нині відсутні спеціальні дослідження в цій сфері. Окремі аспекти зазначених питань досліджували в своїх працях М. І. Бажанов, А. М. Бойко, І. С. Власов, С. А. Денисов, І. М. Кабашний О. О. Кваша, О. М. Костенко, Я. М. Кульберг, Л. В. Лобанова, В. О. Навроцький, Н. А. Носкова, М. А. Неклюдов, В. І. Осадчий, Ш. С. Рашковська, І. М. Черних, Н. Р. Ємеєва та ін.

Метою дослідження є висвітлення проблем розуміння правосуддя та визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя, а також розробка пропозиції щодо узгодження назви розділу XVII «Злочини проти правосуддя» КК України з визначенням родового об'єкта злочинів проти правосуддя.

Варто зазначити, що відповідальність за злочини проти правосуддя не є новелою для законодавства. Про зловживання суддів згадувалось ще в стародавніх клинописах Шумера. Уже тоді перед шумерським царем Урукагином гостро стояла проблема протидії зловживанню суддів, які вимагали незаконні винагороди за здійснення правосуддя.

Згадки про неправосуддя містяться і в текстах Гомера. Так, в «Іліаді» описано суперечку між Одиссеєм і Аяксом за право успадкування зброї Ахілла. Одиссей підкупує суддів, і ті присуджують зброю йому.

Шарль Монтеск'є писав: «Відомо з досвіду віків, що будь-яка людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямку доки не досягне межі»².

Передбачалася відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що вчинюються в сфері правосуддя, і в «Руській правді», але ця кримінально-правова охорона обмежувалася встановленням спеціального захисту життя прибічників князя, що здійснювали функцію правосуддя. Згадується про злочини проти правосуддя і в Литовських статутах, судних грамотах, низці судебників, Улогах 1649, 1845, 1903 рр., кодифікованих кримінально-правових актах 1922, 1927 рр. Потрібно зазначити, що деякі з вищезазначених актів об'єднували злочини проти правосуддя в окремі групи. Наприклад, в Улогах 1649 р. передбачалась глава X «Про суд», в якій містились дві групи злочинів проти правосуддя: злочини, що вчинюються особами, які здійснюють правосуддя, і злочини, що вчинюються іншими особами, які не були при владі у цій сфері; в Улогах 1903 р. – глава VII «Про протидію правосуддю»; КК України 1960 р. – глава VIII «Злочини проти правосуддя» та ін.

Законодавець, приймаючи КК України 2001 р., перейнявши тенденції КК України 1960 р., об'єднав зазначені норми за ознакою родового об'єкта в окремому розділі XVIII «Злочини проти правосуддя». У вказаному розділі передбачається відповідальність не лише за злочини власне проти правосуддя, а й відповідальність за злочини, що вчинюються особами, які сприяють здійсненню правосуддя. Це зумовлює існування в юридичній літературі двох підходів до визначення поняття «правосуддя». Перший – традиційний: під правосуддям розуміють правозастосовну діяльність суду з розгляду і вирішення у встановле-

ному законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ для охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави³.

Другий підхід щодо розуміння правосуддя є ширшим, і, на думку деяких науковців, таким, що відповідає сучасним віхам розуміння правосуддя. Прибічники такого підходу під правосуддям розуміють не лише діяльність судових органів, а й діяльність органів, що сприяють здійсненню правосуддя, зокрема, органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та органів, які видають виконанням судових рішень, вироків і призначених покарань. Наприклад, С. А. Денисов наголошує на тому, що думки та теоретичні положення, які обґрунтовують, що правосуддя здійснюється тільки судом, не відповідає сутності цього поняття й явища. Суб'єктами правосуддя є система державних органів і службових осіб. Кожен з них має свій правовий статус і виконує передбачені законом функції. Правосуддя досягається лише об'єднаними, сумісними, добре організованими, упорядкованими та енергійними зусиллями багатьох суб'єктів. Тобто суб'єктами правосуддя є не лише суд, а й правоохоронні органи. Суд при цьому займає особливе і вирішальне місце в єдиній ієрархії суб'єктів правосуддя. Тільки суд у змозі і зобов'язаний визнати особу винною або невинною у вчиненні злочину і винести відповідний вирок чи інший судовий акт. Такий акт – лише один із системи рішень і правових актів, форм і елементів правосуддя⁴. В. О. Навроцький також дотримується позиції, що «правоохоронні органи поряд із судовими органами утворюють систему органів правосуддя»⁵.

Деякі вчені, досліджуючи поняття правосуддя, розуміють його як діяльність суду й органів, що сприяють досягненню завдань правосуддя, а також і осіб, які відповідно до закону сприяють суду в здійсненні правосуддя шляхом виконання процесуальних доручень суду та органів попереднього розслідування з вирішення тих чи інших завдань, пов'язаних із здійсненням правосуддя, зокрема, експертів, перекладачів, понятих та ін⁶.

Ряд науковців відносять суди до правоохоронних органів, які в свою чергу вважають органами правосуддя. З таким судженням не можна погодитись, оскільки, як правильно наголошує Н. Р. Ємеєва, суди виконують деякі функції із забезпечення правової охорони (наприклад, судом забезпечується гарантоване Конституцією України право громадян на недоторканність житла, таємницю телефонних розмов, поштово-телеграфних послуг тощо), то це не означає, що їх потрібно відносити до правоохоронних органів, бо головне призначення суддів – здійснення правосуддя⁷.

У зв'язку з розумінням правосуддя у вузькому та широкому значеннях не має й єдиної думки стосовно розуміння системи органів правосуддя. У вузькому значенні до органів правосуддя відносять лише суди. У широкому – окрім судів, відносять і правоохоронні органи, що сприяють здійсненню правосуддя, які в сукупності утворюють систему органів правосуддя⁸.

Науковці відстоюють розуміння органів правосуддя у власному значенні (вузькому), обґрунтовуючи свою позицію тим, що правоохоронні органи, які сприяють здійсненню правосуддя у реалізації своєї процесуальної діяльності, вступають у суспільні відносини, урегульовані кримінально-процесуальним правом. А такі відносини значно ширші за предметом та обсягом, ніж ті, що виникають в процесі здійснення правосуддя. Правовідносини, що виникають на досудових стадіях кримінального процесу, можуть на них і завершуватись у зв'язку з закінченням провадження у справі. В таких випадках суто кримінально-процесуальні відносини не пов'язані зі здійсненням правосуддя, оскільки кримінальну справу не направляють до суду. Але якщо розглядати закінчення провадження у кримінальній справі, в результаті якого справедливо встановлено необґрунтованість пред'явленого обвинувачення як факт вчинення правосуддя, то доведеться погодитись з тим, що правосуддя здійснилося на досудовій стадії кримінального процесу. Реалізація правосуддя на досудовій стадії неможливе тому, що його повинен здійснювати суд у межах змагального судового розгляду шляхом дослідження наявних доказів і винесенням відповідного процесуального рішення у справі. Тому правоохоронні органи створюють лише умови для здійснення правосуддя і до органів правосуддя не відносяться. Буде логічно і правильно не використовувати відносно них термін «органи правосуддя», а називати їх «органи, що сприяють здійсненню правосуддя»⁹.

На нашу думку, такий підхід є правильним, оскільки відповідно до Конституції та законодавства України органами правосуддя є лише судові органи, зокрема, суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Суди загальної юрисдикції в свою чергу поділяються на місцеві суди, апеляційні суди, Вищі спеціалізовані суди, Верховний суд України.

У зв'язку з цим потрібно розмежовувати поняття «правосуддя» і «діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя». Під терміном «діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя» потрібно розуміти процесуальну діяльність службових осіб правоохоронних органів (попереднього розслідування, дізнання, прокурора та ін.) і громадян (потерпілих, свідків, спеціалістів та ін.), що пов'язана зі створенням необхідних умов (давання правильних свідчень, закріплення вірогідних доказів тощо) для всебічного і об'єктивного розгляду справи судом і ухвалення ним справедливого рішення (вироку)¹⁰.

Органи, які сприяють здійсненню правосуддя, є органами державної влади, які виконують й інші функції: управлінські, господарські, організаційні та ін. Кримінальний закон охороняє не всі види діяльності цих органів, а лише їхню специфічну діяльність щодо вирішення завдань правосуддя, направлення на виявлення і покарання винних у вчиненні злочинів осіб, вирішення цивільних, адміністративних та інших справ, виконання судових рішень, що перебувають під охороною кримінально-правових норм, зокрема злочинів проти правосуддя¹¹.

Розміщення в КК України, зокрема в розділі «Злочини проти правосуддя» норм, що передбачають кримінально-правову охорону порядку діяльності органів та осіб, які сприяють здійсненню судом правосуддя, не дає підстав відносити їх до органів правосуддя. Органи дізнання і досудового слідства, прокуратури, органи виконання покарань покликані забезпечувати об'єктивну і законну діяльність судів щодо здійснення правосуддя, тому порушення їхньої діяльності порушує і діяльність органів правосуддя. Саме в цьому аспекті правоохоронні органи причетні до здійснення правосуддя. Так, І. С. Власов та І. М. Тяжкова доречно вказують, що законодавець, створюючи норми про кримінально-правову охорону правосуддя, керувався не процесуальним значенням цього поняття, а вкладав у нього більш широкий зміст, вважаючи необхідним захищати будь-яку діяльність, спрямовану на здійснення завдань правосуддя, – чи то діяльність суду або прокуратури, слідчих органів, органів дізнання або органів виконання покарання¹².

Вчені, розглядаючи родовий об'єкт злочинів проти правосуддя, наголошують, що під ним об'єднано всі злочини, які посягають на діяльність самого суду при здійсненні ним правосуддя, всіх органів, які сприяють шляхом судочинства здійсненню судом його функцій, а також органів, які забезпечують виконання рішення, вироку і призначеного ним покарання¹³. Однак, як доречно зазначає О. О. Кваша, наведені аргументи не є підставою для судження про рівнозначність змісту понять «правоохоронні органи» і «органи правосуддя». При визначенні об'єкта злочинів проти правосуддя слід виходити з того, що правосуддя здійснюють виключно суди, а правоохоронні органи, які не є органами правосуддя, сприяють його об'єктивному і законному здійсненню.

Законодавець, формуючи розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» КК України, керувався тим, що справедливість та законність здійснення правосуддя прямо залежить від належної діяльності не лише судових органів, а й органів та осіб, які сприяють здійсненню судом правосуддя і забезпечують виконання його рішень – органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та органів, які відповідають за виконання судових рішень, вироків і призначених покарань, експертів, перекладачів та ін. Тому норми вказаного розділу охороняють діяльність не тільки судів, а й зазначених органів та осіб, без діяльності яких виконання судом функцій правосуддя було б ускладнене або й неможливе. Ще у 1962 р. І. М. Черних зазначала, що діяння, які перешкоджають об'єктивному і всебічному проведенню попереднього слідства, перешкоджають тим самим і правильному здійсненню правосуддя¹⁴. Оскільки судові органи, здійснюючи правосуддя, щільно співпрацюють з зазначеними органами, і досягнення завдань правосуддя прямо залежить від їхньої діяльності, тому кримінально-правову охорону порядку діяльності цих органів закріплено у розділі «Злочини проти правосуддя».

На підставі викладеного ми вважаємо неправильним підхід науковців, які розуміють правосуддя в процесуальному (вузькому) і кримінально-правовому (широкому) значеннях¹⁵. Недоречним є розширене розуміння правосуддя лише на підставі об'єднання у кримінальному законодавстві в одному розділі норм, що встановлюють відповідальність за злочини, що вчинюються органами правосуддя та особами, які сприяють його здійсненню. Поняття «правосуддя» повинно мати одне значення як в конституційному, так і в кримінальному, цивільному, адміністративному та інших галузях права. Тому ми дотримуємося доктрини, що правосуддя – це діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку конституційних, кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ для досягнення справедливості, охорони прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави. Саме в такому значенні правосуддя має розумітися в кримінальному праві.

На підставі наведеної аргументації, на нашу думку, родовим об'єктом злочинів проти правосуддя є *встановлений законодавством та поставлений під охорону нормами кримінального законодавства порядок відносин у суспільстві, що забезпечує нормальну діяльність правосуддя, органів та осіб, що сприяють його належному здійсненню*.

Вважаємо, що відповідно до розуміння правосуддя та родового об'єкта злочинів проти правосуддя буде логічним у чинному КК України розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» назвати *«Злочини проти правосуддя та порядку діяльності, що сприяє його здійсненню»*. Таке формулювання назви вказаного розділу дасть змогу уникнути суперечностей щодо визначення поняття «правосуддя», а відповідно суперечностей відносно визначення поняття «родовий об'єкт злочинів проти правосуддя». Також сприятиме однозначному розумінню цих понять та точніше відобразить характер злочинів, відповідальність за які передбачено зазначеним розділом КК України.

¹ Костенко О. М., Нагребельний В. П. Правосуддя – основа правової і демократичної держави // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2007. – С. 3–7. – 220 с.

² Криминологія. Пособие для юрид. вузов / Под ред. проф. В. Н. Бурлакова, академика В. П. Сальникова, академика С. В. Степашина. – СПб.: СПб университет МВД России, 1999. – 608 с. – С. 406.

³ Маляренко В. Т. Правосуддя // Юридична енциклопедія. – Т. 5. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. – 734 с. – С. 50.

⁴ Денисов С. А. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления против правосудия: Дисс. ... док. юрид. наук. – СПб., 2002. – 310 с. – С. 32.

⁵ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – С. 527.

⁶ Малков В. П. Уголовное право России. Учебник для вузов в 2-х томах. Том 2. Особенная часть. – М.: Норма, 2000. – 726 с. – С. 679.

⁷ Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – 210 с. – С. 39.

⁸ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: Учебник / Под ред. проф. Б. В. Здравомыслова. – Изд. 2-е. – М.: Юрист, 2000. – С. 429.

⁹ Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – 210 с. – С. 40.

¹⁰ Емеева Н. Р. Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – 210 с. – С. 25.

¹¹ Преступления против правосудия / Под ред. А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2005. – С. 22. – 416 с.

¹² Власов И. С., Тяжкова И. М. Ответственность за преступления против правосудия. – М., 1968. – 136 с. – С. 5.; Рауковская Ш. С. Преступления против правосудия. – М., 1978. – С. 4.

¹³ Бажанов М. И. Уголовно-правовая охрана советского правосудия. – Х.: Юр. ин-т, 1986. ? С. 11; Власов И. С., Тяжков И. М. Ответственность за преступления против правосудия. – М.: Юрид. лит., 1968. – 136 с. ? С. 40–42.

¹⁴ Черных И. М. Преступления против социалистического правосудия: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1962. – С. 8. – 22 с.

¹⁵ Агузаров Т. К. Преступные посягательства на независимость и неприкосновенность судей. – М.: Проспект, 2004. – 125 с. – С. 14.

Резюме

У статті розглянуто проблеми визначення поняття родового об'єкта злочинів, відповідальність за які передбачено у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» Кримінального кодексу України. Зокрема, проаналізовано визначення понять «правосуддя» та «родовий об'єкт злочинів проти правосуддя». Для уникнення суперечностей пропонується розділ XVIII «Злочини проти правосуддя» назвати «Злочини проти правосуддя та порядку діяльності, що сприяє його здійсненню».

Ключові слова: правосуддя, злочини проти правосуддя, родовий об'єкт злочину, судові органи, правоохоронні органи, діяльність, що сприяє здійсненню правосуддя.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы определения понятия родового объекта преступлений, ответственность за которые предусмотрена в разделе XVIII «Преступления против правосудия» Уголовного кодекса Украины. В частности, анализируются определения понятий «правосудие» и «родовой объект преступлений против правосудия». Во избежание противоречий предлагается раздел XVIII «Преступления против правосудия» назвать «Преступления против правосудия и порядка деятельности, которая способствует его осуществлению».

Ключевые слова: правосудие, преступления против правосудия, родовый объект преступления, судебные органы, правоохранительные органы, деятельность, которая способствует осуществлению правосудия.

Summary

The article is dedicated to the problems of definition of the notion of a gender object of the crimes, responsibility for which is stipulated in the chapter XVIII of the Criminal Code of Ukraine «Crimes against justice». In particular, definitions of «justice» and «gender object of the crimes against justice» are analyzed. For the purpose to avoid discrepancies it is proposed to denominate the chapter «Crimes against justice» as «Crimes against justice and the order of activity that contributes to its implementation».

Key words: justice, crimes against justice, gender object of the crime, judicial bodies, law-enforcement bodies, activity that contributes to implementation of justice.

Отримано 20.12.2011

К. М. ДАНЧЕНКО

*Катерина Михайлівна Данченко, викладач
Львівського державного університету внутрішніх
справ*

ПРОБЛЕМА ВИНИ І ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ

Чітке уявлення про вини як один із елементів будь-якого злочинного діяння, здавалося б, вже сформовано в теорії кримінального права, але й нині вчені не можуть дійти згоди щодо правильності тлумачення цього поняття. Серед наукових досліджень з даної проблеми особливо виділяються праці М. В. Бавсуна, А. Ф. Зелінського, Н. С. Таганцева, В. А. Нерсесяна¹, які виділяють в якості вини психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно-небезпечного діяння. Такий підхід покладено в основу чинного Кримінального кодексу не лише України, а й країн СНД, відповідно до якого вина розглядається як психічне ставлення особи до скоєного чи скоюваного нею злочину. Залежно від інтелектуального та волевого змісту психічне став-